

Gábor Pusztai
**Interview met
Gerard Termorshuizen**

Al enige tijd voordat dit interview plaatsvond, nam Gerard Termorshuizen afscheid van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (het KITLV) in Leiden. Dat gebeurde eind mei 2011 ter gelegenheid van de presentatie van het tweede deel van zijn opus magnum over de Indiëse persgeschiedenis: *Realisten en reactionairen; Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers 1905-1942*. Voor zijn werk kreeg hij een hoge onderscheiding: hij werd Officier in de Orde van Oranje Nassau.

Gerard is voor de vijftiende keer in Debrecen. Ondertussen heeft hij zo'n speciale band met Hongarije dat hij moeite heeft om er een punt achter te zetten. "Ik voel me in die vijftien jaar verbonden aan deze vakgroep." Niet alleen vanwege de colleges die hij gegeven heeft, maar ook omdat hij de vakgroep Nederlands heeft zien groeien. "Ik kan enthousiast raken over zulke zaken."

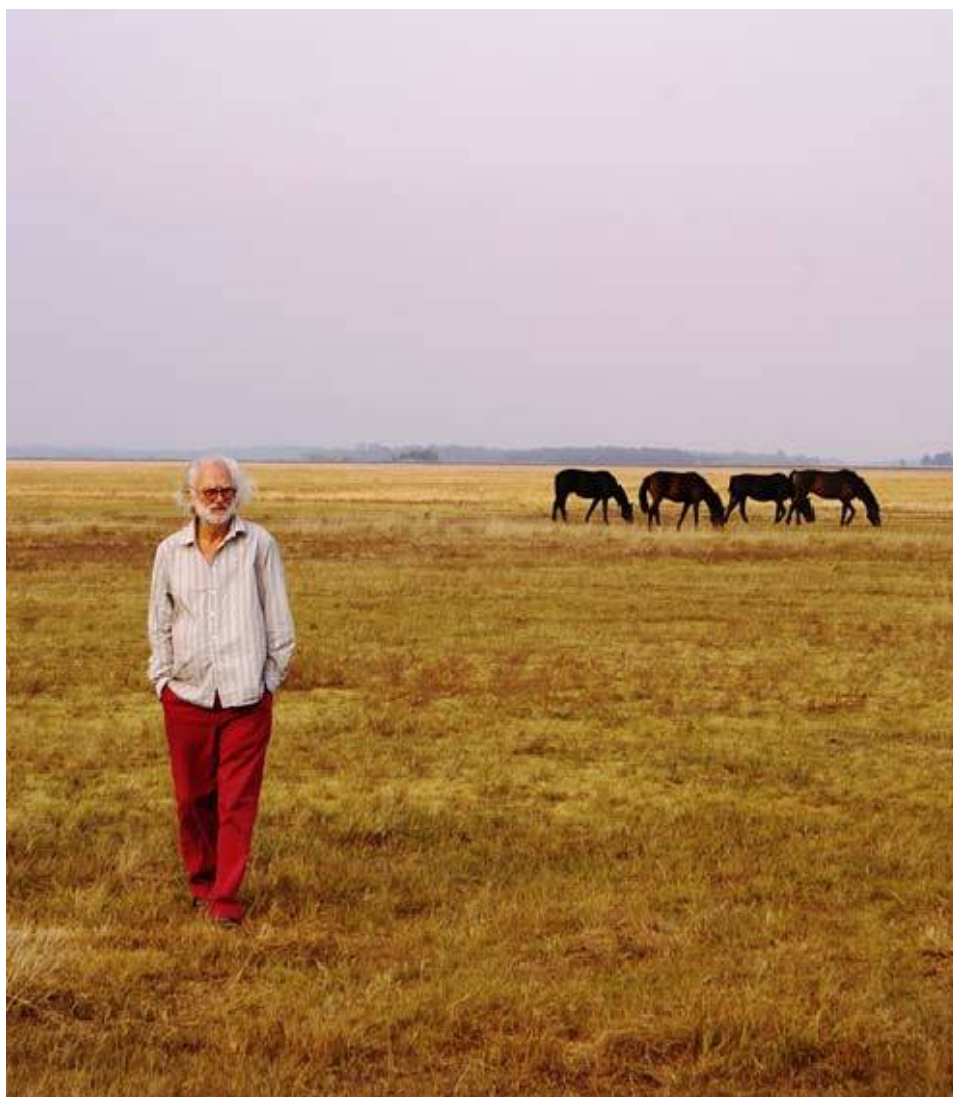
Ook omdat hij zijn eigen kennis dankzij zijn bezoeken aan Debrecen heeft verrijkt, maakt het niet makkelijk afscheid te nemen. "Ik houd mij bezig met koloniale literatuur; dankzij de vakgroep in Debrecen ben ik mij gaan verdiepen in het leven van Hongaren die in Indië werkten en over hun verblijf daar schreven. Ik had vroeger wel eens *Van Oerwoud tot Plantage* en *Rimboe* van László Székely gelezen, maar daar bleef het bij."

De afgelopen jaren heeft hij veel met mij samengewerkt. "We hebben samen een paar artikelen geschreven en ook samen de verhalen van Szé-

kely vertaald. Die ervaring heeft ten slotte een heel interessant boekje – *Dit altijd alleen zijn* – opgeleverd waar ik heel trots op ben.” Volgens Gerard is de Hongaarse koloniale literatuur speciaal, omdat er zulke grote verschillen zijn met het werk van Nederlanders die over Indië schreven. “Nederlanders waren patriotistisch, terwijl de buitenlandse schrijvers over de kolonie, zoals Hongaren, objectiever en helderder tegen de dingen aankeken. Vandaar ook dat je die getuigenissen kunt beschouwen als een uitbreiding van onze kennis over de kolonie. Je moet er rekening mee houden dat de Nederlanders vaak met oogkleppen op schreven; dan kun je hun geschriften vergelijken met die van buitenlanders over dezelfde gebeurtenissen. Die ervaring met Hongaarse schrijvers is belangrijk.” Toch is de vraag of men daar oog voor heeft in het Nederlandse literaire circuit moeilijk te beantwoorden. “Als je schrijft, ken je de effecten van datgene wat je schrijft nog niet. Je hoopt dat het wordt gelezen, maar een heel concreet antwoord op de vraag of het iets heeft opgeleverd, heb je niet.”

Zelfs na 65 jaar onafhankelijkheid van Indonesië is er tegenwoordig nog steeds interesse in publicaties over Nederlands-Indië. Als voorbeeld haalt Gerard het prachtige proefschrift en de latere boeken van Roelof van Gelder aan. “We kunnen de al gekende dagboeken van Nederlanders vergelijken met die welke door Duitsers werden geschreven en die door Van Gelder gevonden werden, al is die vergelijking nog niet gebeurd.” Een vergelijkende studie tussen getuigenissen van Nederlanders en die van buitenlanders is er dus nog niet geweest. “Van Gelder heeft louter weergegeven wat de Duitsers in hun dagboeken hebben geschreven.”

In Indië woonden veel verschillende Europeanen, de meesten van hen waren natuurlijk Nederlanders, maar behalve hen waren er Duitsers, Zweden, Polen, Denen, Zwitsers en Hongaren. Wij kennen nu alleen maar het onderzoek van Van Gelder naar de Duitsers uit de VOC-periode; daarnaast zijn er nu ook enkele dingen geschreven over de Hongaren. Over de Polen, Denen of Zweden lijkt er echter niets geschreven te zijn. Dat blijkt nog min of meer onontgonnen gebied. “We zijn sinds Rob Nieuwenhuis met zijn *Oost-Indische spiegel* (1971) wetenschappelijk bezig met de koloniale literatuur, dat is pas zo'n veertig jaar. Ik moet zeggen dat we in die periode al heel wat hebben gedaan.” Toch is het relatief weinig in vergelijking met wat er nog moet gebeuren. “Het ligt allemaal nog te wachten. Laten we blij zijn dat er een tijdschrift zoals *Indische Letteren* is gekomen, dat onderzoekers motiveert.”

Gerard Termorshuizen op verkenning in Hortobágy bij zijn laatste werkbezoek aan de Vakgroep Nederlands in Debrecen. (foto © Gert Loosen)

Een serieus onderzoek naar Duitse, Poolse, Hongaarse en Zweedse teksten over Indië zou volgens Gerard zeker de Nederlandse koloniale literatuurgeschiedschrijving beïnvloeden. Hijzelf heeft het bijvoorbeeld over Indisch-Britse en Indisch-Hongaarse literatuur. “Terwijl je die Engelsen en Hongaren in hun eigen taalgebied houdt, kun je er subcategorieën van de koloniale literatuur van maken. Via die schrijvers kun je bijvoorbeeld laten zien dat racisme iets heel algemeen was onder veel Nederlanders. Buitenlanders die in Indië werkten, waren meestal minder racistisch omdat het hun kolonie niet was. Zoiets kun je incorporeren, ze met andere woorden als subcategorieën onderbrengen in de geschiedenis van de Indisch-Nederlandse letterkunde.”

Gerard is niet alleen een expert op het terrein van de Nederlandse koloniale literatuur, maar is ook een kenner van de persgeschiedenis van Nederlands-Indië, waarover zijn publicaties *Journalisten en heethoofden* (2001) en *Realisten en reactionairen* (2011) gaan. “Bijna onmiddellijk na de publicatie van het eerste deel in 2001 heb ik onderzoek gedaan naar de periode erna, samen met mijn assistente Anneke Scholte. Zij heeft ongelooflijk veel werk verricht, zonder haar was het nog lang niet klaar geweest.” De twee delen beslaan de periode van 1744 tot het (inofficiële) einde van de koloniale periode in 1942.

Gerard heeft meer dan twintig jaar aan zijn twee delen Indische persgeschiedenis gewerkt. “In feite is het een handboek over de koloniale pers. Als ik op voorhand had geweten dat ik er zo’n lange periode aan zou werken, had ik het misschien niet gedaan. Misschien maar goed dat je zulke dingen niet van tevoren weet.”

Gerard begon zich voor het onderwerp te interesseren toen hij bezig was met zijn proefschrift over de bekende Indische journalist en romancier P.A. Daum. “Aan dat proefschrift – *P.A. Daum, journalist en romancier van tempo doeloe* (1988) – heb ik tien jaar gewerkt.” Gerard legt uit hoe de romancier Daum is voortgekomen uit zijn bestaan als journalist. “Hij kocht een krant, maar had geen geld om een goed feuilleton te kopen, dat erg belangrijk was voor Indische dagbladen. Vanuit journalistieke noodzaak begon hij zelf feuilletons te schrijven. Hij was inmiddels helemaal onder invloed van Zola en het naturalisme gekomen.” Ook zijn manier van schrijven is karakteristiek. “Een journalist hoort zich puntig uit te drukken en dat zie je terug in Daums romans. Daarin verschillen ze van andere negentiende-eeuwse romans.”

“Dat proefschrift is de aanleiding geweest voor het schrijven van de geschiedenis van de koloniale pers. Ik heb sinds mijn studententijd altijd veel belangstelling gehad voor journalistiek. Ik denk ook dat vrijwel niemand aan zo'n onderwerp durfde te beginnen. Daarvoor moet je Ausdauer en veel discipline hebben, net iets voor mij.”

Nog even terugkomend op Daum, merkt Gerard op dat het niet dankzij hem is dat deze romancier in de Nederlandse literaire wereld terecht is gekomen. “Ik zit niet aan het begin; dat was E. du Perron. Hij had Daum gelezen en vond hem geweldig. In 1935 – mijn geboortejaar – zorgde hij voor een herdruk van *Goena-goena*. De promotie van Daums werk is later overgenomen door Rob Nieuwenhuis. Hij heeft op zijn beurt mij weer warm gemaakt. Zo is het gegaan.” Er is in feite sprake van een Du Perron-Nieuwenhuis-Termorshuizen-lijn. “Leuk hoe belangrijk vriendschappen kunnen zijn. Rob Nieuwenhuis was bevriend met Eddy Du Perron en ik was bevriend met Rob Nieuwenhuis. De ene vriend raadt de andere aan iets te lezen. Dat deed ik en hoewel ik eerst een ander onderwerp in mijn hoofd had voor een proefschrift, koos ik uiteindelijk toch voor Daum.”

Het onderzoek van Gerard zorgt ervoor dat er meer interesse voor de Indische pers komt. “Kranten zijn ongelooflijk belangrijk, omdat ze op een heel directe manier weerspiegelen wat er gebeurt. Een historicus die bijvoorbeeld bezig is met Midden-Java, kan in mijn boek kijken welke kranten in aanmerking komen voor zijn onderzoek. Ook in dit opzicht is mijn boek al intensief gebruikt. Ik maak mij sterk dat er in de toekomst mensen zullen zijn die zeggen: ‘God, hij heeft een interessant verhaal geschreven over de periode van *De Locomotief* in Semarang’ of ‘Hij heeft toch een leuk verhaal geschreven over de interessante journalist D.M.G. Koch.’ In het boek staan ook biografische profielen van mensen, die aanleiding geven voor verder onderzoek.”

Koch bijvoorbeeld was een sociaal-democraat die aanvankelijk aan de Technische Universiteit in Delft studeerde, maar daar mislukte. “Zijn vader stuurde hem naar de kolonie. Hij heeft niet zo zeer carrière gemaakt in de journalistiek, maar was iemand van de grote beschouwing. In feite wilden de mensen helemaal geen beschouwingen in de krant en verveelden zijn stukken hen, maar voor de sociaal-democratie in Indië heeft hij veel betekend.”

Gerard uit zijn bewondering voor figuren als Koch, die tegen de stroming ingingen en bij hun eigen mening bleven. “Daar was moed voor nodig. Er was een aantal van die mensen die ondanks alles gewoon hun weg

gingen, terwijl ze dagelijks voor rotte vis of zelfs voor landverrader werden uitgescholden.”

Ook Hongaren hebben een rol gespeeld in de koloniale persgeschiedenis. “Er is een Hongaarse journalist, J.P.J. Kosak, geweest die in de jaren dertig en veertig in Batavia heeft gewerkt.” Gerard is van plan om verder onderzoek naar deze journalist te doen. Via een bevriende relatie is hij in het bezit van veel documenten over hem.

Gerards interesse voor Indië is begonnen in zijn jeugd. “Er zit een klein beetje Indische traditie in mijn familie; ik had familieleden in de zending en het onderwijs. We waren gereformeerd en de zending was voor ons heel belangrijk.” Gerard vertelt hoe hij als kind elke week een cent van zijn weinige zakgeld in een potje op de schoorsteenmantel moest gooien voor de zendelingen, hoewel ze bij hem thuis niet breed hadden. “Dat was heel gewoon. Er was een potje voor de VU, de universiteit van de gereformeerden, en een potje voor de zending.”

Maar ook jongensboeken over Indië stonden aan het prille begin: “Indië is tropen en de tropen zijn spannend en geheimzinnig.” Ook de Verkade-plaatjes speelden een rol. “Verkade is een grote fabrikant van koek, beschuit en chocola en bestond al toen ik nog klein was. Om de verkoop van beschuit te stimuleren, zat er bij elke rol een mooi plaatje. Je kon ook een boek kopen waar je de plaatjes in kon plakken. Ik heb zo’n boek altijd bewaard. Het bestaat uit drie delen die gaan over een arm Amsterdams jongetje dat een leeftijdgenoot van de verdrinkingsdood redt. De vader blijkt een rijke Amsterdammer te zijn die zakenrelaties met Indië heeft. De arme jongen mag mee naar Indië en beleeft daar allerlei avonturen.”

Gerard was van kleins af aan eveneens geïnteresseerd in politiek. “De onafhankelijkheidsstrijd, de dekolonisatieoorlog, dat hield mij als jongetje bezig. Bij ons thuis werd er verschrikkelijk veel over gepraat. Mijn vader was niet conservatief, maar wel gereformeerd. Dat hij behoorde tot de groep mensen die geloofde in het ‘Indië verloren, rampspoed geboren’, was ook van belang.” Enkele familieleden van Gerard waren direct betrokken bij de dekolonisatieoorlog. “Een oom en neef van mij vochten in Indië tijdens de politionele acties. Mijn neef is gesneuveld, mijn oom is met zware malaria thuisgekomen. Later is hij geëmigreerd naar Canada. Dit alles bij elkaar maakte Indië tot iets heel reëls.”

Tijdens zijn studies Nederlands en Geschiedenis werd Gerard al in zijn tweede jaar leraar, dankzij zijn onderwijservaring. “Eerst was ik onderwijzer, later werd ik leraar op een middelbare school in Amsterdam. Daar

ontmoette ik Rob Nieuwenhuis, die uit Indië kwam. Rob heeft in een Japans kamp gezeten en het overleefd; zijn vrouw en een zoon vond hij terug; zijn andere zoon had minder geluk. We hebben samen zijn graf bezocht in Jakarta, toen ik daar werkte en hij bij mij logeerde. Na de kamp-tijd heeft hij nog vrij lang in Indonesië gewerkt, tot hij in 1956 repatrieerde. Hij werd leraar Nederlands op een middelbare school.” Gerard vertelt hoe hij Rob altijd over Indië hoorde praten. “Ik luisterde naar zijn verhalen en stelde hem vragen. Zo is de stimulerende vriendschap met Rob Nieuwenhuis begonnen. Toen ik aan het eind van mijn studie een doctoraalscriptie moest schrijven, ging ze over een Indisch onderwerp.”

Voordat Indië in 1942 door Japan werd bezet, doceerde Rob Nieuwenhuis aan de Universiteit van Batavia Nederlandse literatuur. “Ik ben ten slotte in 1970, toen de vakgroep Nederlands aan de Universiteit van Indonesië werd heropend, zijn eerste opvolger geworden.”

Nadat Gerard leraar op de middelbare school geweest was, volgden er vijf jaren in Jakarta. “Toen de wetenschappelijke samenwerking met Indonesië van start ging, in 1969, werden er commissies benoemd en Rob Nieuwenhuis zat daarin. Toen hij hoorde dat de richting Nederlands in Jakarta zou worden heropend, berichtte hij mij dat.” Dat was niet het enige waardoor Gerard opeens directer in contact met Indonesië kwam. “Ik kreeg een telefoontje van een zekere meneer Jan de Vries. Hij vertelde mij dat hij eind 1969 naar Indonesië zou gaan om mee te werken aan de heroprichting van de studie Nederlands.” Gerard had mooi materiaal dat De Vries, die nog moest afstuderen, kon helpen bij het schrijven van zijn doctoraalscriptie. “Hij kwam op bezoek en ik gaf hem mijn materiaal. Toen merkte hij dat ik het fantastisch vond dat hij naar Indonesië ging.

Rob Nieuwenhuis zat in de commissie, De Vries kwam op het Ministerie van Onderwijs, dat hem uitzond, en vertelde dat hij kennis had gemaakt met mij. Ik was vijfendertig, niet zo jong meer, maar wel ervaren. Toen kreeg ik een telefoontje van het ministerie met de vraag of ik eens wilde komen praten. Er moest naast een docent taalkunde ook een docent geschiedenis, cultuur en letterkunde worden uitgezonden. Ik werd benoemd. De Vries is iets eerder naar Jakarta gegaan dan ik, in december 1969, ik een maand later. We moesten nog beginnen met college geven, aangezien de eerstejaars nog moesten komen. Zo zijn we begonnen met de richting Nederlands.”

Nederlanders werden in Indonesië met veel minder argwaan behandeld dan we tevoren hadden gedacht. “Dat viel reusachtig mee. Omdat het Indonesische onderwijs slecht was, wisten de jonge Indonesiërs weinig over

hun eigen geschiedenis.” Indonesië was op dat moment een dictatuur. Het leger had de macht. “Er was geen persvrijheid en de gemiddelde Indonesiër had het niet makkelijk. In 1969 werden de contacten tussen Nederland en Indonesië hersteld en moesten er een paar projecten komen die de nieuwe samenwerking vorm zouden moeten geven. Zo’n project was de heroprichting van de afdeling Nederlands. Van vijandschap jegens die richting was geen sprake van de kant van de Indonesiërs. Ze vonden het wel mooi.

“Toen wij kwamen, waren er nog geen studenten. Het propaganda-apparaat werd in werking gesteld en jonge mensen die nog geen plaats hadden gekregen op de universiteit werden aangetrokken. Van de ouderen spraken er toen nog heel veel Nederlands.” Er werd ook uitgebreid reclame gemaakt voor de richting. “Zo kregen wij vijftwintig studenten en daar begonnen we mee. Het cursusjaar liep van januari tot december vanwege de revolutie van 1965 toen Sukarno plaats moest maken voor Suharto. Alles was toen zo chaotisch dat de universiteiten gesloten werden en pas weer opengingen in januari. Daarom hebben we een aantal jaren de cursus van januari tot december gegeven, maar nu is dat weer zoals vroeger: van september tot juni.”

Het was begin 1970 toen Gerard in Jakarta begon te werken. “Ik was gescheiden van mijn vrouw; vanaf 1971 had ik een Indonesische vriendin.” Hij vertelt hoe het eerste jaar zowel professioneel als emotioneel zwaar was. “Het is een land waar je, als je alleen bent, eenzaam wordt. Toen ik een vriendin kreeg, werd alles makkelijker, ook omdat ze veel voor mij regelde thuis, met de bedienden bijvoorbeeld. Ik heb vier jaar met haar samengeleefd. De verhouding was niet gemakkelijk, maar ze heeft heel veel voor mij betekend.”

“De contracten waren voor drie jaar, maar konden worden verlengd. Het werk op de universiteit was niet zo leuk, maar wat ik daarnaast deed wel. In het land der blinden is eenoog koning. Ik was al gauw een zogenaamde ‘expert’, al vond ik dat zelf helemaal niet. Ik hield lezingen en ging schrijven, bijvoorbeeld over Nederlandse literatoren die invloed hebben gehad op de Indonesische literatuur. Ik reisde veel. Indonesië beviel me, het klimaat, mijn huis; ik had bediendes, ik had een vriendin. Maar ik had ook twee kinderen in Nederland; daarnaast was er de wens om te promoveren. Ik verkeerde in twijfel wat ik zou doen.”

“Eén keer heb ik mijn contract verlengd. Tijdens die tweede contractperiode kwam de eerste groep studenten klaar met de studie. Ze mochten voor een jaar in Nederland studeren. In Leiden zocht men iemand die

alles kon coördineren, organiseren, college geven, docenten zoeken, het hele curriculum verzorgen. Ik kreeg een uitnodiging van het Ministerie van Onderwijs om met dienstverlof naar Nederland te komen. Ik ging naar Den Haag en kreeg die baan aangeboden. Zo ben ik na vijf jaar teruggekomen naar Nederland, terwijl het contract niet helemaal was uitgediend. Het was een moeilijke beslissing, want er was veel dat mij in Indonesië vasthield. Belangrijk was daarom dat ik wist dat ik voor mijn werk regelmatig terug zou komen in Indonesië.” En zo is het ook gegaan. Het was geen echte breuk. Gerard kwam nog vaak in Indonesië. “Gemiddeld ging ik eens in de twee jaar terug om colleges en lezingen te geven, maar vooral ook voor onderzoek in het Nationaal Archief voor mijn proefschrift.”

In de verhouding tussen Nederland en Indonesië is er in de laatste veertig jaar enorm veel gebeurd. Ook op het gebied van het onderwijs. “Vanaf 1970 zijn er heel veel “upgrading courses” georganiseerd voor neerlandici, cultureel antropologen, historici en politicologen, voor wie speciale programma’s gemaakt werden in Leiden. Dat heeft ten slotte geleid tot behoorlijk wat promoties op die vakgebieden. Problemen zijn er nog genoeg, aangezien het onderwijs in Indonesië nog steeds onder de maat is. Indonesiërs die in hun eigen land waren afgestudeerd, kwamen naar Leiden maar konden het niveau van kennis daar in de verste verte niet aan. Daar waren dan die speciale programma’s voor. Kortom, er is heel veel gebeurd in de afgelopen decennia.”

22-10-2011

Met dank aan Saskia Creten voor de bewerking van deze tekst.